

Számvetés a „végiggondolt teendőkről”

Történettudományi kutatások a Történeti (Hivatalban) Levéltárban 1997–2012

A Történeti Levéltár keretében folyó történettudományi kutatómunkáról szóló áttekintésemben igyekeztem a „történetiségre” koncentrálni és röviden bemutatni azokat a kutatási témaköröket, amelyek feltárásában jelentős eredmények születtek az elmúlt másfél évtized során. A kezdetektől a részvevője, egyik vezetője voltam a történettudományi kutatások megszervezésének, elindításának, ismertetőm megállapításai ezért minden esetben a volt osztályvezető, a jelenlegi főosztályvezető véleményét – nem az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára hivatalos álláspontját – tükrözik.

A Történeti Hivatal fennállása (1997–2003) alatt végzett tevékenység

Az Országgyűlés az 1994. évi XXIII. törvény módosításával 1996-ban rendelkezett a volt állambiztonsági szervek meghatározott iratait őrző intézmény felállításáról. A törvény a Hivatal számára három fő feladatot írt elő, nevezetesen az állampolgárok információs önrendelkezési jogának biztosítását, az átvilágító bírák számára történő adatszolgáltatást, továbbá az átadott források levéltári és történettudományi szempontú feltárását. A hivatal elnöke, Dr. Markó György, a Hadtörténelmi Levéltár korábbi igazgatója, a szeptember 1-jei megnyitását megelőzően tájékoztató megbeszéléseket folytatott a történeti kutatások elvégzésére felállítani tervezett főosztály leendő vezetőjével, Gyarmati Györggyel, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politológia Tanszék docensével, aki a nyár folyamán elkészítette a Kortörténeti és Dokumentációs Főosztály felépítésére és működésére vonatkozó tervezetét. A 27 fős főosztály három osztályra (Könyvtár és Dokumentációs Osztály, Kortörténeti Osztály, PR és Kiadvány Osztály) tagozódva kezdte volna el munkáját. A Könyvtár és Dokumentációs Osztály feladata a történeti kutatásokat segítő belső könyvtár könyveinek és a be nem szerezhető szakmai kézikönyvek xeroxmásolatokban történő begyűjtése, a szükséges szakfolyóiratok megrendelése, valamint a TH-ról szóló sajtócikkek kiválogatása volt. Az osztályvezető a kijelölt feladatokat egy adminisztratív munkatárs mellett kettő könyvtáros, kettő könyvtári kezelő, valamint kettő-kettő dokumentátor referens és kezelővel hajtotta volna végre. A Kortörténeti Osztály – egy osztályvezető, egy adminisztrátor és hét kutató – az őrzött források jellegéhez igazodva elsősorban politikatörténeti-szervezettörténeti kutatásokért és a vezetői állomány szociológiai jellemzőinek feltárásáért felelt. A kutatói státusú munkatársak (fokozatosan történő) kiválasztásánál a leendő főosztályvezető a szakirányú (történelem és levéltáros) képzettség mellett fontosnak tartotta a jövőbeni kollégák nyelvtudását (angol, német, orosz) is. A PR és Kiadvány Osztály (nevéből következően) végezte volna az elnöki nyilatkozatok megszerkesztését, a sajtó információkkal való ellátását, a hivatal menedzselését, amelybe a következők tartoztak: konferenciák szervezése, külföldi kapcsolattartás, a TH-kiadványok népszerűsítése. Mindezen tennivalókat egy osztályvezető irányításával négy munkatárs hajtotta volna végre: egy adminisztrátor, egy referens, egy vezető szerkesztő és egy szerkesztő.

Az 1997. szeptember 1-jei munkakezdést követően hamar kiderült, hogy a TH vezetőjének alapvető törekvése az információs önrendelkezési jogokkal élni kívánó állampolgárok, az átvilágító bírák, valamint a tudományos kutatásokat végzők minél teljesebb kiszolgálása, így ezen feladatok ellátására állított be minden munkatársat. A tervezetben felvázolt struktúra ennek megfelelően jelentősen módosult: a felállított Elemző- és Dokumentációs Főosztály csak két osztályt, a hétfős Elemző Osztályt (osztályvezető, szerkesztő, öt kutató) és a háromfős Dokumentációs Osztályt (osztályvezető, könyvtáros, dokumentátor) foglalta magába. A tudományos kutatások

elindítását a fentiekén kívül hátrányosan befolyásolta a Belügyminisztérium épületében történő, 1999-ig elhúzódó, kényszerű elhelyezés szülte krónikus helyhiány is. Mindezek következtében a főosztály állományát az első fél évben a főosztályvezető mellett Okváth Imre osztályvezető és Jobst Ágnes könyvtáros alkotta. A munkavégzés elsősorban az iratállománnyal való ismerkedésre és ebből következően a jövőbeni kutatási tervek összeállításra irányult. Megindult a szakkönyvek beszerzése, vásárlása, valamint az átadott könyvészeti állomány átnézése, rendezése egy, a kutatásokat segítő belső könyvtár felállítása céljából.

1998 tavaszára elkészült a Történelmi Hivatal Kutatási Konceptiója, amely a 20. századi államvédelmi/állambiztonsági szervek tevékenységének feltárását tűzte ki feladatául, a múlt megismerését folytató tudományos munkamegosztás keretében. A koncepció kutatási kereteinek, tárgyköreinek kijelölése, valamint a tervezett hazai-nemzetközi együttműködés és kiadványok meghatározása alapos mérlegelések, egyeztetések után születtek meg. Ennek alátámasztására a döntést meghozó vezetői értekezleten Gyarmati György főosztályvezető kijelentette: „Tizenöt évben gondolkodtunk, ez alatt nem érdemes végiggondolni a teendőket.”¹ A kutatások középpontjában az állam erőszakszervezetei, mindenekelőtt a titkosszolgálatok intézménytörténelmi-szervezettörténelmi feltárása, az ezeket működtető vezetői állomány vizsgálata álltak, a Horthy-korszak (1920–1944), a Rákosi-rendszer (1945–1956) és a Kádár-korszak (1956–1988) periódusaiban. A TH iratállományának mind alaposabb feltérképezése során az is egyre világosabbá vált, hogy az első két korszakot illetően csak töredék iratok állnak rendelkezésre, így szükségszerű feladatként fogalmazódott meg a más levéltárakban (Magyar Országos Levéltár, Politikatörténet Intézet Levéltára, Hadtörténelmi Levéltár) lévő releváns dokumentumok feltérképezése és xeroxmásolatokban való biztosítása. Ezek mindenekelőtt a politikai rendőrségre, az ÁVO/ÁVH-ra vonatkozó parancsokra, utasításokra, a párt vezető szerveinek dokumentumaira terjedtek ki. A korszakonkénti szervezettörténelmi témák – időrendi sorrendet követve – az alábbiak voltak: politikai rendőrség, csendőrség, 2. vkf. osztály, Államvédelmi Központ, a politikai rendészeti osztályok, ÁVO, BM ÁVH, ÁVH, HM Katona Politikai Osztály, Határőrség, Belső Karhatalom, II. Politikai Nyomozó Főosztály, III. Főcsoportfőnökség. A kutatási elképzelések természetesen érintették a pártvezetés és az államvédelem/állambiztonság kapcsolatának, együttműködésének tanulmányozását, ezen szervek társadalomra gyakorolt hatásának feltárását. Ez elsősorban a nagyobb politikai és katonai pereket, az internálást, a kitelepítést, az egyház és az emigráció elleni tevékenységet jelentette. A fentebb vázolt kutatási irányok és területek mellett a koncepció felvázolta a hazai és nemzetközi tudományos együttműködés lehetséges és kívánatos formáit is. A hazai kooperációt a levéltárakkal, a tudományos intézményekkel, az egyetemek történelem tanszékeivel, míg a külföldi együttműködés formáit a volt szocialista országok létező vagy később felállított „társintézményeivel” együtt kellett kialakítani. A történettudományi feltárások eredményeit a főosztály két kiadványsorozat (*Évkönyv, Közelmúltunk hagyatéka*) beindításával kívánta közétetni.

A kutatási koncepció lényegi elemeinek elfogadásával egyidejűleg Markó György két „ajánlást” is megfogalmazott: a kutatások elsősorban az ÁVO/ÁVH, a Katona Politikai Osztály szervezet- és működéstörténetére irányuljanak, illetve a főosztály jövőbeni tevékenységében fordítson nagyobb figyelmet a politikatörténet évfordulós eseményeinek állambiztonsági vonatkozásaira is.

Az elfogadott kutatási terv elindításához azonban ekkor még hiányoztak a személyi feltételek, így a főosztályvezető és az osztályvezető alkotta „kutatói csapat” változatlanul – a külső lelőhelyek „megszállásával” – a kutatási témákhoz kapcsolódó „forráskataszter” bővítésén munkálkodott. A kutatási bázis levéltári dokumentumokkal való növelése mellett jelentős eredmények születtek a könyvek és folyóiratok beszerzése, a Belügyminisztériumtól átvett könyvészeti és egyéb nyomtatott dokumentumok feldolgozása területén. A könyvtár erre az időszakra kb. 800 kötetrel és közel 2000 tételből álló egyéb, úgynevezett dokumentációs anyaggal rendelkezett. A beszerzéssel

¹ Elhangzott az 1998. november 3-i vezetői értekezleten.

párhuzamosan a könyvészeti állományról folyamatosan készült a számítógépes tételjegyzék feltöltése, bővítése is. A munkálatokban február 1-jétől már részt vállalt Fekete Edit kolléganőnk is. Az év elején érkezett szerkesztő, S. Varga Katalin megkezdte a Belügyminisztérium Kollégiumának ülései első (1953 júliusa és 1954 júniusa közötti jegyzőkönyvek) szerkesztését és kiadásra való előkészítését.

Az első hazai tudományos kutatási együttműködés aláírására 1998. október 27-én került sor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézetével, ami a *Fejezetek az államhatalmi erőszakszervezetek történetéből, 1920–1990* című közös program elindulását jelentette. A megállapodás részeként a két intézmény az egyetem által delegált tízfős hallgatói állománnyal közösen forrásfeltáró és történettudományi kutatásokat kezdett a TH tudományos koncepciója alapján. Ennek keretében vizsgálták a csendőrség, a 2. vkf. osztály tevékenységét, az ÁVO/ÁVH működését, az internálótáborok kiépítését és kiemelten az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlás történetét. Az együttműködés (2002-ig tartó) legjelentősebb eredménye több közös konferencia megrendezése, a diákok kutatásait is felhasználó kiadványok megjelentetése mellett, hogy a résztvevők közül többen a levéltár munkatársai lettek tanulmányaik befejezését követően.

1999 folyamán a főosztály kutatói létszámállományának feltöltése elviekben azt jelentette, hogy a teljes létszámú Elemző Osztály (Figder Éva, Müller Rolf, Baczoni Gábor, Borvendég Zsuzsanna, Zsitnyányi Ildikó) elkezdheti a kutatási tervben szereplő feladatok megvalósítását. A valóságban azonban, elnöki utasításra, a munkatársakat a tudományos feltáró-elemző tevékenység vagy az azt segíteni hivatott feladataik helyett rendszeresen és tartósan más főosztályok munkájának „kisegítésére” rendelték. Ez a „vezénylési” gyakorlat egészen a TH fennállásáig működött, így a főosztályvezető év végi összefoglaló beszámolóiban jogosan hivatkozott az elfogadott tervek megvalósításának nehézségeire, illetve az összegyűjtött szellemi kapacitás – tudományos értelemben történő – elfecsérlésére: *„Megtisztelő is lehetne a főosztály számára, hogy tagjai szinte kivétel nélkül jolly-jokerként képesek a többi osztály feladatkörébe tartozó területeken is hasznos munkát végezni, ha ez nem menne a főosztály »rendeltetészerű« feladatvégzésének rovására. Ez nem csupán az elfogadott kutatási koncepció megvalósítását csorbítja és az ide gyűjtött szellemi kapacitást fecsérli. A szakmai teljesítmények ebből következő redukciója a Hivatal »külső« imázsának javítását is akadályozza”* – írta Gyarmati György főosztályvezető az 1999. évi munkabeszámolójában.² A történeti igazság kedvéért azt azonban meg kell említenem, hogy a TH kutatói státuszban lévő munkatársai mellett a kutatási program megvalósításában a hivatal más munkakörökben dolgozó munkatársai, sőt „külső” kutatók is szerepet vállaltak.

A nehézségek ellenére a főosztály munkatársai folytatták a már megkezdett, a külső levéltárakban fellelhető iratok gyűjtését (belügyminiszteri, belügyminiszter-helyettesi parancsok és az ÁVH vezetőjének parancsai, a Szervezési Osztály és a BRFK-dokumentumai, a Katpol napi parancsai), illetve megkezdtek a megyei levéltárakban elfekvő források feltérképezését is. Az egyéni kutatási tervekben rögzített témakörökben elkészültek az első összegzések, tanulmányok, amelyeket folyamatosan megjelenő kiadványokban tettek közé a munkatársak. Az első kiadvány 1999-ben jelent meg *A Történeti Hivatal Évkönyve. Trezor 1.* címmel, ami a második világháború utáni politikai rendőrség különböző szegmenseinek bemutatása mellett a levéltár kezelésében lévő iratállományról, annak feldolgozásáról is tudósított. Sor került az első tudományos konferencia megszervezésére *Államvédelem a Rákosi-korszakban* címmel, illetve *A párt ökle, az ÁVH tematikájú kiállítás megrendezésére.*

A század- és egyben ezredfordulót követő első két és negyed éves tevékenységet értékelve megállapítható, hogy a kutatási tevékenység továbbra is döntően a külső releváns dokumentumok feltérképezésére, fénymásolására, valamint a szervezettörténeti

² Az Elemző és Dokumentációs Főosztály beszámolója az 1999. évben végzett munkáról, 2000. január 18. 2.

feldolgozásokra koncentrált. 2001-ben három új munkatárs (Sümei György, Krahulcsán Zsolt, Kovács Zoltán András) belépésével a „kutatói térkép” egy kissé színesedett a kollégák új témaköreivel: megkezdődött a Horthy-korszak (csendőrség, Nemzeti Számonkérés Szervezete),³ valamint az ellenzéki mozgalmak, a szamizdat irodalom forrásainak kutatása, a fotók, rölapok és egyéb vizuális dokumentumok rendezése, feldolgozása. Természetesen a kutatások eredményeit az egyre gyarapodó kiadványokban, konferenciákon ismertették és adták közre a főosztály és a hivatal tudományos kutatásokat is végző munkatársai. Sorra jelentek meg a „Közelmúltunk hagyatéka” kötetek: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről* (szerkesztette Gyarmati György, Történeti Hivatal, Budapest, 2000); *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában* (szerkesztette Okváth Imre, Történeti Hivatal, Budapest, 2001); folytatódott az évkönyvek kiadása is: *A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001. Trezor 2.* (szerkesztette Gyarmati György, Történeti Hivatal, Budapest, 2002). A fentebb ismertetett tanulmánykötetek mellett 2001-ben napvilágot látott a hivatal első forrásgyűjteménye: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet* (szerkesztette Gyarmati György és S. Varga Katalin, Történeti Hivatal, Budapest, 2001).

A kiadványok mellett három konferencia megszervezésére került sor ezekben az években, amelyek korreferátumai később az említett tanulmánykötetek legfőbb bázisát alkották. A Magyar Tudomány Napja rendezvény keretében *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958* (2000. május), illetve *Az állambiztonsági-történeti kutatások időszerű kérdései* (2001. november), valamint – egy évvel később ugyanezen alkalommal – a „Nem jogállami” iratok történelmi forrásértéke címmel rendezett tudományos konferenciákat a Történeti Hivatal Elemző és Dokumentációs Főosztálya.

A munkatársak felhalmozott ismeretanyagát nem csak az előzőekben ismertetett formákban adtuk közre. Kezdetektől fontos feladatként jelentkezett a szélesebb közvélemény tájékoztatása a Történeti Hivatal működéséről, feladatairól és eredményeiről. Ennek keretében került felállításra 2001 szeptemberében a *Kulturális Örökség Napjai* program részeként az a kiállítás, amely a legjellemzőbb irattípusokat és az 1956-os forradalmat ábrázoló képeket első ízben tárta az érdeklődő közönség elé. Fontos megemlíteni azt a – mind ez idáig egyetlen – próbálkozást, amelyet a dokumentumok bővítésének szándékával 2000-ben hirdetett meg a TH vezetése. A *Csengőfrász* elnevezésű nyílt pályázat célja arra irányult, hogy a második világháború utáni évtizedekben kiépült és megszilárdult kommunista egyeduralom speciális erőszakszervezetei által meghurcoltak köréből gyűjtsön – elsősorban saját megélt tapasztalatokon alapuló – emlékezőket, valamint az e tárgykörben fennmaradt, az érintettek megpróbáltatásait és az említett szervek ténykedését rekonstruálni segítő dokumentumokat, hogy azok a későbbi korok emlékezete számára fennmaradjanak, hasznosuljanak. A beérkezett, közel másfél száz pályázat (összesen ötezer oldal) szinte mindegyike az egyéni sorstragédiák, az átélt megpróbáltatások bemutatásával foglalkozott.

Összegzőként a Történeti Hivatal tudományos tevékenységéről megállapítható, hogy az elindított kutatói témakörökkel, publikált tanulmányaikkal, a konferenciánkon való szerepléseikkel a munkatársak jelezték és mind elfogadottabbá tették jelenlétüket a

³ A témával foglalkozni kezdő munkatársunk 2002-ben megvált a hivataltól, így a korszak kutatása félbeszakadt. Folytatására 2005-ben került sor, Szakály Sándor az ÁBTL-hez történő belépésével. A hosszabb és elmélyültebb kutatásokat sajnálatos módon az ő távozása véglegesen megszakította. Munkálkodásuk hozadékaként – külső kollégák közreműködésével – jelent meg a két világháború közötti időszak legtalányosabb „kémfőnökének”, Ujszászy István vezérőrnagynak a Horthy-korszakra, benne az általa is vezetett 2. vkf. osztály történetére vonatkozó, az ÁVH fogságában írt feljegyzéseit tartalmazó kötet: *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. Osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.* Szerkesztette Haraszti György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina, Budapest, 2007. A tábornok pályaképét felvázoló tanulmány szerzője, valamint a jegyzetek, a képek és dokumentumok válogatásában Kovács Zoltán András vett részt, míg Szakály Sándor a kötet lektora volt.

történettudományi kutatásokat folytató tudományos intézmények és kutatóhelyek világában.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára: a kezdetektől – napjainkig...

Az Országgyűlés 2002. december 23-i ülésnapján fogadták el az 1990 előtti rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban Történeti Levéltár) létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvényt. Ennek következtében a Történeti Hivatal 2003. március 31-ével megszűnt. A jogutód levéltár új főigazgatója az Elemző és Dokumentációs Főosztály volt vezetője, Dr. Gyarmati György lett. Az új intézmény működését meghatározó törvényi előírásokban külön paragrafus nem rendelkezett a tudományos kutató- és feltárómunkáról, mindazonáltal a 2003. évi III. törvény 8. § 3/d. pontja a levéltári törvényben meghatározott feladatok ellátásáról világos útmutatással szolgált az Elemző és Dokumentációs Főosztályt új elnevezéssel felváltó Tudományos Főosztály részére. A levéltári (1995. évi LXVI.) törvény 13. §. g) és h) pontjai a közlevéltárak feladatkörében a következőket határozzák meg: „*levéltár- és történettudományi kutatásokat végez a levéltári munka fejlesztése és a levéltári anyag felhasználásának elősegítése céljából, s közzéteszi a kutatás eredményeit, illetve a tudományos munkamegosztás keretében részt vállal az általa őrzött iratanyag publikálásában*”, továbbá „*a levéltári anyag oktatási, illetőleg közművelődési célú felhasználását, valamint a levéltári tevékenység megismertetését kiadványokkal és egyéb módon elősegíti*”. Ez tulajdonképpen az addig végzett tudományos tevékenység teljes körű folytatását biztosította.

Az új helyzetnek megfelelően természetesen a kutatási tervet-tevékenységet is az új körülmények szabta lehetőségekhez és elvárásokhoz kellett igazítani, ami az első években még nem okozott jelentősebb módosulást. Így a kutatási tevékenységben változatlanul a Rákosi-rendszer intézménytörténeti és archontológiai kutatásai domináltak, de a munkatársak már egyre nagyobb figyelmet kezdtek fordítani az egyes „részterületek” feltárására is. Elkezdődtek az államvédelmi-állambiztonsági szervek pártirányításának kérdéskörét vizsgáló, az emigráció elleni bomlasztó-fellazító műveletek egy-egy esettanulmány keretében bemutató kutatások. Fontos megemlíteni, hogy megkezdődtek a kezdeti évektől folytatott „külső feltárások” összegyűjtött dokumentumainak kronologikus és tematikus rendezésére irányuló munkák, továbbá a különböző vezető szervek vezetőinek és helyetteseinek parancsait tartalmazó gyűjtemény kiegészítései és feldolgozása is. Az első két év (2003–2005) megjelentetett kiadványai közül *Az átmenet évkönyve 2003. Trezor 3.* (szerkesztette Gyarmati György, ÁBTL, Budapest, 2003) című kötet leginkább a Történeti Levéltár működésének új jogszabályi környezetét, valamint fond- és állagjegyzékének (tanulmányokkal is alátámasztott) bemutatását, megismertetését kívánta szolgálni. A további két dokumentumgyűjtemény közül *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 2.* tovább folytatta az 1954 júliusa és 1955 decembere közötti jegyzőkönyvek közreadását, míg a „Közelmúltunk hagyatéka” sorozat harmadik köteteként megjelent *Európai Kulturális Fórum és ellenfórum Budapest, 1985* (a dokumentumokat válogatta, a bevezetőt, a jegyzeteket írta Müller Rolf, ÁBTL, Budapest, 2005) az esemény huszadik évfordulójára időzítve a közreadott dokumentumokkal mutatta be a késő kádári időszak kultúrpolitikáját. Az előzőekben ismertetett kutatói és kiadói tevékenységek mellett egyre elmélyültebbé és szervezettebbé vált a dokumentációs gyűjteménybe tartozó fényképek (fotóalbumok, önálló egységet alkotó fotógyűjtemények állapotfelmérése és összegző leírása) sajtóanyagok rendszerezése és feldolgozása. A korabeli napisajtó- és szakajtótermékek (*Szabad Nép, Magyar Nemzet, Kis Újság, Népszabadság, Rendőrségi- és Belügyi Közlöny*) releváns titkosszolgálati vonatkozású cikkeinek kigyűjtésével és *Kutatási segédlet* formájában való közzétételével a belső kutatómunkát igyekeztünk segíteni.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulójához kapcsolódóan a Tudományos Főosztály munkatársai egy tudományos konferencia megrendezésével, előadások megtartásával, valamint kiállítások megszervezésével járultak hozzá a méltó emlékezéshez. A májusban megtartott – *ÁVH-Politika-1956. Politikai helyzet és az*

állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956 című – konferencia célkitűzése (külsős előadók bevonásával) arra irányult, hogy a magyar politikai történések kereteit alapvetően meghatározó magyar–szovjet pártkapcsolatok és nemzetközi kihatások felvázolásán túlmenően új levéltári források felhasználásával bemutassa az államvédelmi szervek forradalom előtti helyzetét, tevékenységét, a dezorganizációhoz és a felbomláshoz vezető folyamatok stációját. A levéltár fényképgyűjteményéből több kiállítást szerveztünk a Dokumentációs Osztály vezetőjének, Sümegi Györgynek a vezetésével a Történeti Levéltár székházában, az ország számos városában, sőt az országhatárokon túl is. Az ÁBTL fotóinak felhasználásával rendezett közös kiállítások voltak Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum Egylettel és a Kolozsvár Társasággal, Bécsben a Collegium Hungaricummal, Berlinben a Freie Osteuropa Zentrummal. Az alapkiállítás az *Élünk! okt. 23. Ifjúság, Forradalom, Megtorlás* címet viselte (2006. május 29. – június 30.), s később látható volt a Debreceni Egyetem aulájában és a helyi Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziumban. Ezt követően a kiállítás a leányfalui Faluház és Könyvtárban volt megtekinthető. A vándorkiállítások megszervezését és a kiállítás installációs munkáit döntően Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf munkatársak végezték Sümegi György osztályvezető irányításával. Ugyancsak az ő közreműködésükkel és Gyarmati György kurátorságával került megrendezésre a *Kossuth-címeres forradalom* című kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum kiscelli bemutatótermében. A kiállítási anyag ezt követően a Pécsi Várostörténeti Múzeumba vándorolt. A levéltár fényképgyűjteményéből válogatott képek felhasználásával – történeti és ikonográfiai eligazítással is ellátva – jelent meg a *Fényképek, 1956* című kiadvány (írta és összeállította Müller Rolf és Sümegi György, ÁBTL, Budapest, 2006). Ugyancsak ez évben került kiadásra a Belügyminisztérium Kollégiumának üléseit tartalmazó jegyzőkönyvek 3. (záró) kötete is.

Az évfordulót követő években (2007 és 2008) hangsúlyeltolódás következett be a történeti kutatások idő- és tárgykörében, a figyelem mindinkább a Kádár-korszak korai periódusában tevékenykedő BM II. Politikai Nyomozó Főosztály (1956–1962) szervezettörténetének és parancsnoki állományának feltárására irányult. Ezeket kiegészítette a magyar állambiztonság nemzetközi kapcsolatainak, az emigráció bizonyos csoportjainak (képzőművészek, katonák) vizsgálata. E periódusban is tovább folytatódott a kutatási eredmények kötetekben való megjelentetése, melyet az *ÁVH-Politika-1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon 1956* (szerkesztette Okváth Imre, ÁBTL, Budapest, 2007) című konferencia-tanulmánykötet és az *Állambiztonság és olimpia 1956–1988* (a dokumentumokat válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf és Takács Tibor, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008) című dokumentumkötet reprezentálta. A levéltár kezelésében lévő iratok minél szélesebb körben való megismertetésének szándékával 2007 elejétől megindult a *Betekintő* elnevezésű internetes forrásközlő folyóirat, amely évente négy alkalommal közölt addig nem publikált forrásokat a 20. századi magyarországi titkosszolgálatok történetéből. Az előkészítő szervezői munkákban, majd a szerzteágazó főszerkesztői és szerkesztői feladatok ellátásában a Tudományos Főosztály három munkatársa (Takács Tibor, Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf) vett részt. Az internetes folyóirat olvasottsága, szakmai elfogadottsága az évek során egyre nagyobb lett, aminek következtében a szerkesztőség kezdeti törekvése a lap forrásközlő jellegét illetően módosult, és a *Betekintő* fokozatosan – napjainkra – elismert és mind gyakrabban idézett tudományos szemlévé fejlődött.

A rendszerváltás 20. évfordulójára való felkészülés jelentette 2009. év legfontosabb feladatát. Ennek keretében intenzív kutatómunka vette kezdetét, amely a III. Állambiztonsági Főcsoportfőnökség különböző szervei átmentési terveinek, szándékainak feltérképezését, majd bemutatást tűzte ki céljául. Ennek keretében vizsgáltuk a főcsoportfőnökség hatalomátmentési koncepcióinak különböző változásait, a katonai titkosszolgálatok rendszerváltást megelőző helyzetét, továbbá a megyei állambiztonsági szervek működését. Kutatási eredményeinket legelőször a 2009. november 24-i, *Az állambiztonsági szolgálatok és a rendszerváltás* című konferencián, majd a következő évben ugyanezzel a címmel megjelenő – tanulmánykötetünkkel tártuk az érdeklődő közönség elé. A konferenciával egy időben, az egyik előadás témájához kapcsolódóan rendeztük meg a *Harcoló város, 1986* című kiállítást, amely az 1956-os

forradalom harmincadik évfordulójára tervezett, majd betiltott képzőművészeti tárlat fotók segítségével történő rekonstruálását jelentette. Ugyancsak e kutatás hozadékaként jelent meg a főosztály két munkatársa, Müller Rolf és Takács Tibor szerkesztésében a *Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói* (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010) című forrásgyűjtemény.

A fentebb vázolt kutatási alappillérek mellett 2011-től új súlypontok jelentek meg a főosztály szervezeti keretén belül végzett kutatásokat illetően. Ezek döntően a Történeti Levéltár kezelésében lévő dokumentumokra támaszkodva a társadalom-állambiztonság kapcsolatrendszerén belül az egyház, a parasztság, a műszaki értelmiség, a volt katonatisztek megpróbáltatásaira, a hálózati struktúrák feltárására fókuszálnak. Emellett az elkövetkező évek kiemelt feladatát képezi – külsős partnerekkel együttműködve – a kitelepítések történetének és adatbázisának saját forrásainkkal történő kiegészítése és az egész kérdéskör komplex feldolgozása, majd az új eredmények közzététele.

A Tudományos Főosztály – az előzőekben vázlatosan bemutatott – sokrétű múltfeltárása már eddig is jelentős eredményekkel gazdagította a 20. század második felét vizsgáló történettudományt. Az elkészült és jövőbeli kiadásra váró kéziratunk egy része a Rákosi-rendszer témaköreit érinti, például az *ÁVO szervezete és működése*, illetve *Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek szervezettörténete és archontológiája*. Folytatódik a váltakozó elnevezésű politikai rendőrség iratainak közzététele is, amelynek első, bevezető kötetét Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf tette közzé 2009-ben: *Dokumentumok a magyar politika rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946* (ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009) címmel. A Történeti Levéltár fotóadatbázisaiban őrzött képek feltárása és tematikus publikálása (a már említett *Fényképek, 1956* és a tavaly – a levéltár első bilingvis kiadványaként – megjelentetett Müller Rolf: *Titkok – képek – nyolcvanas évek. The secret pictures of the eighties* (ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011) szintén fontos feladatként szerepel. A levéltár fennállásának 15. évfordulója alkalmával jelent meg a Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: *„Állami titok.” Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953* (ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, 2012), valamint *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből* (szerkesztette Gyarmati György és Palasik Mária, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, 2012) című kötet, ez utóbbi angol nyelven is. Ugyancsak az évfordulóhoz kapcsolódóan fog megjelenni a Kádár-korszak korai időszakának megtorló szervezete, a BM II. Politikai Nyomozó Főosztály szervezettörténetét és vezető állományát bemutató kiadvány (*A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre). A Történeti Levéltár alaptevékenységét alkotó levéltári feldolgozó és a történettudományi kutatásokat jelentős mértékben segíti a könyvtári és gyűjteményi anyagok feldolgozása, a már működő adatbázisok, bibliográfiák folyamatos bővítése és fejlesztése. A könyvtár naprakészen archiválja a munkatársak megjelent kiadványait, tanulmányait tartalmazó *Publikációs-adattárat* és folyamatosan bővíti az *Állambiztonsági-bibliográfiát*. A hagyatékok, gyűjtemények területén befejeztük a svájci emigráció egyik tagja, Saáry Éva által átadott fotóhagyaték feldolgozását, és megkezdtük a katonai emigrációban is jelentős szerepet játszó Makra Zoltán hagyatékának tematikus feltárását.

A kutatások és az eredmények publikálása mellett a főosztály az elmúlt évtől kezdve fokozottabb figyelmet fordított a levéltári tevékenység, az elért tudományos eredmények oktatási és közművelődési célú bemutatására, a szélesebb érdeklődő közönség megnyerésére és informálására. Ennek keretében indítottuk el 2011 februárjában – Palasik Mária osztályvezető, egyetemi docens kezdeményezésére és koordinálásával – a *Történelmi Kávéház* című, havonként jelentkező előadás-sorozatunkat, amelyben a levéltár munkatársai az intézményben folyó tudományos kutatás és iratfeldolgozás legújabb eredményeiről számolnak be a megjelenő – egyre nagyobb létszámú – hallgatóságnak. Emellett a középiskolák számára politikatörténeti és állambiztonsági vonatkozású előadói programokat is meghirdettünk, amelyet három tanintézmény vett igénybe az elmúlt év folyamán. A vizuális eszközökkel megvalósuló ismeretterjesztés keretében az ÁBTL ügyfélváró termében 2011 tavaszától periodikus- és

tematikus kiállításokat rendeztünk az alábbi témakörökben: *Bástya SE 1951–1953*, *Emigráció 1956* és *Március idusán. Március tizenötödikék a Kádár-korszakban* címekkel. A főosztály munkatársai a munkatervekben rögzített feladataik teljesítése mellett más, külső, hazai és nemzetközi kutatási projektek megvalósításában is igen aktív szerepet játszottak. Emellett többen óraadó tanárként előadásokat és szemináriumokat tartottak különböző egyetemeken és főiskolákon.

A Történeti Hivatal bemutatását felvázoló rész összegzéseként azt írtam, hogy a TH munkatársai a kezdeti években kifejtett tudományos tevékenységükkel jelezték jelenlétüket a történettudományi kutatásokat végző intézmények körében. Az előzőekben felsorolt eredmények tükrében meggyőződésem, hogy a Történeti Levéltár elmúlt tizenöt évben elért produktumai már nem csak jelzés értékűek, hiszen napjainkra az ÁBTL megkerülhetetlen és számottevő tudományos műhelynek minősül a 20. század történetét kutató intézmények között, kutatói pedig egyre elismertebbek a történész-társadalom tagjai részéről. Mindezen szubjektív véleményt talán megerősítheti az a száraz statisztikai adat, miszerint a Történeti Levéltár 99 fős létszámából 13 fő rendelkezik tudományos (kandidátusi, PhD) fokozattal, ebből kilenc fő a Tudományos Főosztály munkatársa. Úgy vélem, ez más levéltárakhoz képest is igen jó aránynak tekinthető. A megbecsülést és elfogadottságot a fokozatok mellett az elnyert pályázatok és ösztöndíjak tovább erősítették, hiszen munkatársaink közül öten is elnyerték a MTA Bolyai János Kutató ösztöndíjat, egy kolléga pedig a Széchenyi István Ösztöndíjat. Mindezek alapján talán nem tűnik túlzásnak kijelenteni, hogy a magyarországi politikai rendőrség működésének, szervezeti átalakulásainak feltárása, kutatása megbízható kezekbe került.